دۆزی جینۆسایدی خەڵکی کوردستان،

ڕۆڵی کۆمپانیاو دەوڵەتانی بیانی و

ڕۆژئاوایی لە جینۆسایدی خەڵکی کوردستاندا.

ئەمیر قادر

هەڵسوڕاو لەبواری بزوتنەوەی دژی جینۆسایدی خەڵکی کوردستاندا

- هۆڵەند-

تێبینی: هیچ کەسو لایەنێک مافی باکارهێنانی ئەم زانیاریانەیان نیەبێ ئاگادارکردنەوەی نووسەور ناوەندی چاک

hangau@gamail.com-

کورتەیەکی مێژوویی لەسەر کۆمەڵکوژی و جینۆسایدی خەڵکی کوردستان:

ئەگەر لەم پێناسە سەرەتاییەی جینۆسایدەوە دەستپێبکەین کەلەبەندی دووی پەیماننامەی نەتەوەیەکگرتوەکانی ساڵی 1951دا هاتووە،کەبەم شێوەیە پێناسەی دەکات(هەریەک لەم کردەوانەی کەمەبەستی لەناوبردنی هەموو یان بەشێک لە نەتەوەیەک یان ئێتنیکێک یان تیرەیەک یان گرووپێکی مەزهەبیە،لەچەشنی لەناوبردنی تاکەکەنی ئەو گرووپە،سزادان و زیان لێدانی جسمی و ڕۆحی لەو گرووپە،سازدانی بارودۆخێکی نالەباری وابۆ ئەوگرووپە کەئامانج لێی لەناوبردنی فیزیکی هەمووگرووپەکە یان بەشێکی بێت،سنووردانان یان بەرتەسک کردنەوەی منداڵ بوون و گەشەکردنی گرووپێک،بەزۆر ڕاگوێزان یان گواستنەوەی یان کردنی منداڵانی سەر گرووپێک بە گرووپێکی تر).

ئەگەر بەم پێوەرە سەیری لانی کەمی مێژووی عێراق و دەوڵەتی عێراقی و ڕژێمەکانی بکەین و زۆر قووڵ نەبینەوە لەمێژوودا،تەنها لەساڵی 1961 بەدواوە سەیر بکەین و بکرێت سەرنجێکی کورت لەهەندێک حاڵەت بدەین نەک هەموو حاڵەتەکان دەتوانین لانی کەم لیستێکی بەم جۆرەمان دەستبکەوێت:

1- دەوڵەتی قاسم لەساڵی1961 تا 1962،باپاڵپشتی زۆرینەی سوپای عێراق 150 دێهاتیان لەکوردستاندا سوتاندو لەگەڵ زەویدا تەختیان کردن،زیاتر لە 3000 ژن و منداڵ و خەڵکی سیڤیل کوژران و بەهەزاران خێزان و ماڵ ئاوارەو سەرگەردان بوون.

2-لەگەڵ هاتنەسەردەسەڵاتی بەعسیەکاندا،هەر لەساڵی 1963وە کۆمەڵ کوژی خەڵکی کوردستان پەرەسەندنێکی بەرچاوتری بەخۆوەبینی،هەرلەم ساڵەدا لەناوچەکانی کەرکوک و هەولێردا دەیەها گوندیان سوتاند وڕوخاندو لەسەرنەخشە سڕیەوەو سەدان کەسیان لەناوبردو هەزاران کەسیشیان ئاوارەکردو داواتر ئەوناوچانەیان تەعریب کردن و لەهەمووڵایەنێکەوە سیمای کلتوری و دیمۆگرافیان گۆڕین و هیچ سیمایەکی کوردستانیان پێوەنەهێشتن،تەعریب کەدواتر بووبەیەکێک لەکۆڵەکەکانی سیاسەتی عەرەبی و بەعسیەکان لەعێراقداو یەکێک لەچەکە گرنگەکانی پاکتاوی ڕەگەزی و جینۆسایدی خەڵکی کوردستان لێرەوە چەکەرەی کرد،هەر لەبەرانبەر ئەمەدا یەکێتی سۆڤیەت یاداشتێکی دایە نەتەوە یەکگرتووەکان و تیایاد مەسەلەی جینۆسایدی خەڵکی کوردستانی باسکردبوو.

3- لەزۆرێک لەدۆکومێنتەکاندا باس لە شاڵاوەکانی دەوڵەتی عێراقی کراوە لەساڵانی 1965 بەدواوە،کەهەرلەوێشدا باس لەبەکارهێنانی گازی ژەهراوی دەکرێت دژ بە خەڵکی کوردستان و دواتر گوندسوتاندن و کوشتنی بەکۆمەڵ لەلایەن ڕژێمەوە دەگاتە ئەوپەڕی خۆی..

4- لە دژی شۆڕشی 1974دا بەعس سەرجەم خاک سروشت و خەڵکی کورستانی کردبوو بە ئامانج،بەهەزاران تەن ناپاڵم وبۆمب و چەکیان دژ بە هەرچەشنە زیندەوەرێک بەکارهێناو هەزاران گوندسوتان وبەهەزاران خەڵک بوونە قوربانی و سەرجەم خەڵکی کوردستان ئاوارەو سەرگەردان بوون،وەختێک ڕژێم بەم هەموو هێزەوەو بە پاڵپشتی مۆدێرن ترین چەکە کانی ئەوکاتەی سۆڤیەت و فەرەنساو غەربو ئەمریکادانەیتوانی سەرکەوتوبێت،پەیمان نامەی جەزائیری لەگەڵ شای ئێراندامۆرکرد،کەناوەرۆکی ئەوپەیمان نامەیە بریتیبوو لەدانی بەبەشێک لەزەویو ئاوی عێراق بە دەوڵەتی ئێران لەبەرانبەر پشت شکاندنی شۆڕشی خەڵکی کوردستاندا،کە ئاکامەکەی دواتری شەڕی 8 ساڵەی عێراق و ئێران بوو لەسەر هەمان ڕێکەوتن و،هەر لەسەرەتای ڕێککەوتنەکەشداو لەگەڵ گەیشتنی دەستی ڕژێمی بەعس بەناوچە شاخاوی و دوورەدەستەکان،دەستی کرد بەسوتاندنی دێهات ناوچەکان و ڕاگواستنی خەڵکەکەی بۆ ئۆردوگازۆرەملێ و کۆنترۆڵ کراوەکاندا،نموونەی ناوچەکانی ئاوەژێ و چنارنێ و ناوچەکانی گەڵالەو دۆڵی جافایەتی و...دروست کردنی ئۆردوگاکانی ناوچەی بازیان بوو،لێرەوە سیاسەتی ڕاگواستنی بەزۆرەملێ دەستی پێکرد،کەیەکێکی تر لە کۆڵەگەکانی سیاسەتی جینۆسایدی خەڵکی کوردستانە،ئەمە هاوکاتیش بوو لەگەڵ کۆنترۆڵ کردنی داهاتوو جۆری ژیان لە ئۆردوگاکاندا کەلەپەنایدا،سیاسەتی بەزۆر بەبەعسی کردن وپاداشت کردنی بەعسیەکان وسزادانی نابەعسیەکان وزاڵکردن وبەپیرۆزدانانی کەلتوروزمانی عەرەبی کەهاوکاتبوولەگەڵ بەعەربی کردنی بەزۆری هەموو قۆناغەکانی خوێندن،کەدەکرێت بەڕوونی لەم قۆناغەداکە قۆناغی پاشەکشەی شۆڕش و تێکشکانی بوو،زاڵ بوون و پێوانی هەموو بارۆمێتەرەکانی سڕینەوەی فیزیکی و نەتەوەیی وفەرهەنگی و دیمۆگرافی بە ئاسانی ببینی و تیایدا بنەماوڕەگەزە گرنگەکانی جینۆساید ببینین.

4- دوای وێرانکردنی زۆرێک دێهاتی ناوچەی بادینان لەساڵی 1983دارژێمی بەعس لەئۆردوگاکانی زۆرەملێی بەحرکەو قوشتەپە 8000 بارزانی سەرنگوم کردو لەبیابانەکانی خوارووی عێراقدالەناوی بردن.

5- هەشت کردەوە سەربازیەکەی ئەنفال لەلایەن ڕژێمی بەعسەوەلەنێوان ساڵی .1987 تا .1989 بە ئامادەکاری و ئەنجامدانیەوە،کتێبی عێراق و تاوانی جینۆساید،شاڵاوی ئەنفال دژی کورد بەم جۆرەئەم تاوانە پوخت ئەکاتەوە:

* تیرەبارانکردنی بەکۆمەڵ و سەرنگووم کردنی بەکۆمەڵی دەیان هەزار لەخەڵکانی شەڕنەکەر،لەوانە ژمارەیەکی زۆر ژن و منداڵ و هەندێ جاریش تێکڕای دانیشتوانی گوندەکان.

* بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی بەشێوەیەکی بەربڵاو،لەوانە گازی مۆستەردو گازی ئەعساب یان سارین،لەهەڵەبجەو دەیان گوندی کوردستان،کەبووە هۆی کوشتنی هەزارەهاخەڵک،کەزۆربەیان ژن و منداڵ بوون.

* وێرانکردنی 2000 گوند،کەلەدۆکومێنتەکانی حکومەتدا واباسکراون کە: سوتێنراون،کاولکراون،تەختکراون،پاک کراونەتەوە،وەهەروەها بەلایەنی کەمەوە دەیان شارۆچکەو مەرکەزی ئیداری گەورەتر ی وەک ناحیەو قەزاکان وێرانکراون.

* بەتێکڕایی وێرانکردنی ناوەندە سیڤیلیەکان لەلایەن ئەندازیاری سوپاوە،بە قوتابخانەو مزگەوت و بیری ئاوو بینای تریشەوە لەگوندەکاندا کەدانشتوانیان تێدانەبوو...

* بەتاڵانبردنی موڵک و ماڵ و ئاژەڵی کێڵگەکانی خەڵکی سڤیل بەشێوەیەکی فراوان لەلایەن هێزەکانی سوپاو میلیشیاکانی سەر بەحکومەتەوە.

* گرتنی بەگۆترەی گوندنشینەکان لەناوچە قەدەغەکراوەکاندا هەرچەندە ئەمانە ماڵ و موڵکی خۆشیان بوو.

* گرتن و حجزکردنی بەگۆترەی دەیان هەزار ژن و منداڵ و خەڵکی بەساڵاچوو بۆچەندین مانگ لەهەلومەرجی نالەباردا بەبێ ئەمری دادگا....،کەدەیان هەزاریان بە هۆی بەدخۆراکی وبە نەخۆشی مردن.

*بەزۆر ئاوارەکردنی سەدان هەزار لەگوندنشینەکان لەڕێگەی کاولکردنی ماڵەکانیان...

* داڕوخاندنی ئابوری و ژێرخانی دێهاتەکان.

بەسەرنجدان لەکردەوەکانی دەوڵەتی قاسمەوە لەساڵی 1961 تا کۆتایی ساڵی 1989 و پەلامارەکانی ئەنفال و دواتر لەپەلامارەکانی بەعسدا دوای ڕاپەڕینی بەهاری 1991و ئاوارەیی چەند ملوێنی خەڵکی کوردستاندا،هێڵێکی هاوبەش هەیە،کوشتنی بەکۆمەڵی خەڵک بەژن و منداڵ و فەرق نەکردن لەهەر پەلامارو کردەیەکدا لەنێوان چەکدارو خەڵکی سیڤیلدا،سوتاندن و وێرانکردنی دێهاتەکان و سڕینەوەیان لەسەرنەخشە،ئاوارەکردن و ڕاگواستنی خە ڵکەکان و جێگرتنەوەیان لەزۆرحاڵەتدا بە خەڵکی عەرەب و پیاوانی دەسەڵات،گۆڕینی دێمۆگرافیای ناوچەکان، گۆڕینی زمان و ناسیۆنالی خەڵکی کوردو بەکارهێنانی زەمینەو فشار بۆ ئەم کارەو هەموارکردنی یاسایی بۆ ئەم ئاڵ و گۆڕە...،کە ئەگەر هەر یەک لەمانە بخەینە ژێر گەردبینی پێناسەکەی کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە دەربارەی جینۆساید،مەسەلەی جینۆسایدی خەڵکی کوردستان و فاکتەکانی بەئاسانی دەبینین،کە ئامانج لەم کردانە نەهێشتن و لەناوبردنی مێنتاڵ و فیزیکی خەڵکی کوردستانە،سەرجەم دادگاکانیش کە تائێستالەبارەی تاوانەکانی کۆمەڵکوژی یان تاوانبارانی ئەم بوارە کراون بۆنمونە دادگای شاری دینهاخی هۆڵەندا تایبەت بە دۆزی بازرگانی تاوانباری چەکە کیمیایەکانی ڕژێمی بەعس فرانس ڤان

ئانرات كە نزیەكەی 3 ساڵی خایاندو تاوانبار سزای 17 ساڵ زیندانی وەرگرت باس لەوەدەكات كە فرانس لە دۆزێكدا بەشدارە كە بەباشی هێماكانی جینۆسایدی تیادا دیارە.

لەكاتی پێداچوونەوە بە دۆزی فرانس فان ئانراتدا لەدادگای لاهای پارێزەری گشتی و هەردوو ئۆفیسەرانی وەزارەتی داد (ئێ.ڤان دای) و(ئێیس.ئا،مینكس)لە ڕۆژی 25-04-2007 دا تاونباری فرانس ڤان ئانرات و مەسەلەی جینۆسایدی خەڵكی كوردستانیان بەدورودرێژی خستەڕوو پوختەكەی بەم شێوەیەیەكەزۆر بەڕوونی پێ لەسەر جینۆسایدی خەڵكی كوردستان و دەوری فرانس ڤان ئانرات داداگرەێت،هێڵی تەئكیدەكان هی منە:

(- فرانس ڤان ئانرات لەسەر داخوازی سەعدوڵا فەتحی* لەسەرەتای ساڵانی هەشتادا ماددەكیمیایەكانی لەوانە (تی دی جیTDG ،پی ئۆ سی ئێڵ سری POCL3) ـلەرێگای كۆمپانیای (سیۆرغی SEORGI) **وە داوە بە حكومەتی عێراق.

- ئەم دوو ماددەیە بەكارهاتوون وەك ماددەی بنەڕەتی بۆ بەرهەم هێنانی گازی ئەعساب و گازی مۆستەرد،وە ئەم گازانە لە گولەو تەقەمنیەكانی عێراقدا بەكار هاتوون.

-بڕی ئەو ماددانەی كە تاوانبار داویەتی زۆر زۆرە، لانی كەم بڕی 1117مەتر تەن ماددەی (تی دی جی) ـئەم بڕە بڕێكی زۆر لەوە زیاترە كە بۆ هێچ ئامانجێكی نۆرماڵ و مەدەنی بەكاربێت،ئەمە لەكاتێكدایە كە تاوانبار خۆی دانی بەوەداناوە لەلای شەریك و هاوكارەكەیدا كە عێراق لەو ساڵانەدا بەهۆی جەنگەوە پیشەزایە مەدەنیەكانی نەمابوون یان زۆر زۆر كەمبوون.

-لەساڵی 1984 وە زۆربەی وڵاتان بازرگانیكردنیان بەم ماددانەوە قەدەغەكردووە،بەهۆی ئەوەی كە زانیویانە ئەم مادانە بۆ بەرهەم هێنانی چەكە كیمیایەكان كەڵكیان لێوەردەگیرێت.

-تاوانبار لەكاتی گواستنەوەو بەڕیكردنی ئەم ماددە بنەڕەتیانەی سەرەوەدا دۆكومێنت و ناوەڕۆكی شتەكانی شاردۆتەوە و تەزویریكردوون،یان مەسیری گەیشتنەكانی بەفێڵ و هەڵەداوە، شوێن و شێوەی دانی پارەكانی شاردۆتەوە یان گۆڕیوە، بە شێوەیەكی ئاگاهانە زانیاری هەڵەی داوە بەو كۆمپانیایانەی كە ماددەكانی لێیان كڕیوە،لەوانە ماددەی (تی دی جی)،تائەو ڕادەیەی كە ئەو كۆمبانیایانە (لەگەڵ پرسیاری بەردەوامیان لەسەر مەسیری ئەو ماددانە) ڕاستیەكانین لێشاردراوەتەوە كە ئەو مادانە دەنێردرێن بۆعێراق! (كە ئە مەش ژێر پێ خستنی یاسای ناودەوڵەتی بووە كە قەدە غەی ئەمەی كردبوو).

- بەهاوكاری و هۆی ئەم گازانەی فرانس ڤان ئانراتەوە (مۆستەرد و گازی ئەعساب) لانی كەم دەیان هەزار كەس بوونە قوربانی لە عێراق و ئێران، بەكاریگەریەكانی ئەم چەكانە تائێستاش هەزاران كەس دەناڵێنن و پەكیان كەوتووە.

<u>-لە عێراقدا بەكارهێنانی ئەم گازە ژەهراویانە دەورێكی گرنگیان لە كەمپەینی جینۆسایدی كوردەكاندا بووە كە بەم هۆیەوە سەدان هەزار كورد لە دێهاتەكانیان دەرپەڕێنراون، لەناوبردراون، بەهۆ و بەرئەنجامی ئەم بۆمبابارانكردنانە دواتر ڕەمی كراوون یان لەكەمپەكاندا دەستبەسەربوون كە ئامانج لەناوبردنیان بووە.</u>

<u>ئەم كەمپەینی جینۆسایدە ئەنجامەكەی لانی كەمی چەندین هەزار كوژراو و قوربانی لێكەوتۆتەوە و بۆتە هۆی لەناوبردنی ڕاستەوخۆی زۆربەی دیهاتەكانی كوردستانی عێراق.</u>

-ئەگەر ئەو نەیزانیبێت و ئەوە بڵێ کە ئاگادارنەبووە گازی مۆستەردو ئەعساب لە لایەن عێراقەو لە شەڕدا دژ بەئێران بەکارهاتووە بەشێوەیەکی بەربڵاو، ئەو ئاگاهانە چاوی خۆی لە بەرانبەر ئەم ڕاستیەدا دادەخات، ئەگەر ئەو نەیزانیبێت و ئەوە بڵێ کە ئاگادارنەبووە کە کوردەکان لەعێرقدا بەشێوەیەکی بەرفراوان هەڵاوردراون، لەسەرماڵ و مڵکیان بەزۆر دەرکراون، لە کەل و پەلە زۆر سەرەتاییەکانی ژیان بێبەشکروان، کوژراون،وە لە سەرەتای ساڵی 1987وە بە گازی مۆستەرد و ئەعساب بۆمبابارانکراون، تاونبار زۆر ئاگاهانە چاوو گوێی لە بەرانبەر ڕاستیەکاندا داخستووە، بەو هۆیەی کە ئەوکات زۆر بەفراوانی لە میدیاکاندا ئەم شتانە هەبووە وە ئەویش ئاگاداربووە، ئەویش وەک بازرگان دەبوو وە ئەرک بوو لەسەری کە دەبوو ئەوە بزانێت کە نەدەکرا بارەکانی ئەو وە چەکەکانی ئەو بدرێن بە عێراق.

- تامانگی 3-1988فرانس ڤان ئانرات کانسێکی کەمی هەبووە کە باسی ئەوەی بکردایە کە چەکەکانی ئەو دەورێکی گرنگیان نەبووە لە تاوانی چەنگ و تاوانی جینۆساید دا.

-لە مانگی مارتی 1988دا ڤان ئانرات وێنەکانی پەلاماردانەکانی هەڵەبجەی بینیوە. لەوێدا ئاشکرایە کە ژمارەیەکی زۆر منداڵ و ژن بوونە قوربانی ئەو پەلامارە بە چەکی کیمیایی، ئەو بۆ جاری یەکەم ڕووبەڕوو بوو لەگەڵ ئەوەی کە بەو چەک و مادانەی ئەو ئەم پەلامارەکراوە و ئیمکانی بووە.

-بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەمەی زانیوە وەبینیوە فرانس ڤان ئانرات لە بازرگانی و کارەکانی خۆی نەوەستاوە وەبەردەوام بووە، ئەو لەمانگەکانی شەش و دواتریش زۆرجار چووەتە عێراق وە بەلایەنی کەمەوە تا مانگی دیسامبەری 1998 بەردەوام بووە لەسەر بازرگانی و کارەکانی لەگەڵ کۆمپانیای (سیۆرغی عێراقی) تاگرتنەکەی لە ئیتالیا.، تاوانبار بەلانی کەمەوە تا مانگی ئۆگستی 1988 ماددەکانی داوە بەسیۆرغی و بەو مادانەش چەک بەرهەم هاتووە، ئەو بە لایەنی کەمەوە نزیکەی نیوساڵ دوای مارتی 1988 بەهەمان گوڕو هەڵپەوە خەریکی بازرگانی و پەیداکردنی ماددەکانی کیمیایی بووە بۆعێراق ،لەوانە داواکاری و ڕێکخستنی و بەڕێ کردنی گازی (تی دی جی) بۆ عێراق، ڕێگەی نوێ دۆزینەوە بۆ بەڕێ کردنی ماددەکان و فێڵکردن لە دەزگاکانی کۆنتڕۆڵ و گومرگ، تەزویکردنی دۆکومێنتی ماددەکان، ناوی بەدرۆ و ناڕاست دۆزینەوە بۆ گازی (تی دی جی)، گۆڕینی مەسیری بازرگانیەکان بەڕێگای زۆر سەیر و نائاسایدا، ئەو تا مانگی شەش و حەوتی 1988 سەرپەرشتیاری کردووە و دەمسپی شەریکەی (سیۆرگی) بووە و مامە ڵەی بۆیان کردووە وە پارەی لەپای ئەم کارانەی وەرگرتووە.

- پارێزەری گشتی پێی وایە کە ئەوان بە شێوەیەکی یاسایی وە یەک لاکەرەوە ئەوەیان سەلماندووە کە تاوانبار فرانس ڤان ئانرات تاوانبارە بە تاوانی هاوکاری کردن لەگەڵ ڕژێمی بەعسدا لە عێراق و جینۆسایدی خەڵکی کورد لەساڵانی 1987 و 1988دا،و هەروەها هاوکارە لە تاوانی شەڕدا کە لە دژی خەڵکی ئێران کراوە لەساڵانی 1986 تا 1988.

- ئێمە لە داخوازی نامەکەماندا کەپێشتر داومانە و پلەی گەورەیی ئەو تاوانەمان ڕوونکردۆتەوە،وە ناشمانەوێت لێرەدا ئەوە دووبارەبکەینەوە، بەڵام پەنچە دەخەینە سەر ئەوە و لەسەر ئەوە جەخت دەکەین، کە هەڵس و کەوتەکانی تاوانبار وە تاوانەکە زۆر ئاشکرا و بێئەملاوئەولایە و گەورەیە کە شایانی گرانترین و توندترین سزایە، ئەگەر ئەو تاوانە 15 ساڵیش بێت، ئێمە لامان وایە کە سزایەکی گران کە لەگەڵ ئەم تاوانەدا بێتەوە و هێمایەکیش بێت بۆ ئەوانەی کە ئەم کارە نابەجێیانە دەکەن، دەبێت ئەوەش بزانین کە هیچ سزایەک قەرەبوو یان بەرانبەر ناوەستێت لەگەڵ قەبارەی ئەو هەموو قوربانیە و ئەو هەموو زیانانەی کە بەرئەنجامی ئەم تاوانەن.)

وێڕای ئەوەی دادگا بڕیاری سزایەکی زیاتری بۆ فرانس ڤان ئانرات بڕیەوە لەو سزایەی کە پێش پێداچوونەوەکەبوو کە لە 15 ساڵەوە بووبە 17 ساڵ و هەمان دادگاش لەسەر ئەوە دوودڵ نەبوو کە هێمای زۆر بەهێزهەن بۆ جینۆسایدکردنی خەڵکی کوردستان و بەتایبەتیش کە پەیوەندی تاوانبار لەدادگای عێراقدا لە 19-12-2006دا زیاتر ڕوون بووەوە لەگەڵ سابر دوری و عەلی حەسەن مەجیدا و نامە تایبەیەکەی فرانس بۆ سەدام و ڕوونکردنەوەی ئەوەش کەتاوانبار بۆ

دەزگای مخابراتی عێراقی کاری کردووە،کەمترین گومانی هێشتەوە،بەڵام بەو هۆیەی کە دادگا بۆسزادانی تاوانبارێک پێکهاتووە و بەتایبەتی بۆ مەسەلەی جینۆساید کە مەسەلەیەکی زۆر ئاڵۆزە پێک نە هاتووە بۆیەلەبارەی مەسەلەی جینۆسایدەوە نەیتوانی بڕیاربدات،وێڕای ئەوەش ئەم دۆزە هێشتادا دانەخراوەو هەروو لا داوای پێداچوونەوە لەداگای باڵادەکەن و دادگای مەدەنی و ئەو لایەنانەی تر کەدەوریان هەبووە لەم تاوانەدا وەک کۆمپانیاو کەسایەتی سیاسی و بازرگانیەکان دوای بڕیارەکەی دادگای باڵا هەنگاوەکانی داوتریان دەردەکەوێت.

دەوری بازرگان و کۆمپانیا بیانیەکان ولە جینۆسایدی خەڵکی کوردستاندا:

پرۆژەی بەرهەم هێنانی چەکە کیمیاویەکانی عێراق تازەنین،بەعس هەرلەسەرەتای هاتنەسەرکاریەوە پرۆژەی هەبووە،هەموو لێکۆڵینەوەکان لەسەر ئەوە یەکدەگرنەوە کەعێراق لەسەرەتای سالانی 1970وە کاری کردووەو لەتاقیگە تایبەتیەکاندا خەریکی گەشەپێدان ودروستکردنی چەکە کیمیاوی و بایەلۆژیەکان بووە،لەدوای 1974 توانیویەتی بەبڕێکی کەم ئەم گازەبەرهەم بێنێن ،ڕێکخراوی (کامپێنی دژی بازرگانی چەک لەهۆڵەندا لەلێکۆڵینەوەیەکی تێروتەسەلدا کە لەکتێبی هۆڵەنداو ئەوچەکە کیمیاویانەی کە بەعێراق دراون) زۆر بەوردی لەم بارەوە لێکۆڵیەنەوەیان کردووە لەم لێکۆڵینەوەیەدا باس دەکات کە عێراق دوای میسر خەریکی برەوپێدانی ئەم گازانەبووە،بەتایبەت کەمیسر لەشەڕدا لەبەرانبەر یەمەن ئەوگازانەی بەکارهێنا لەکۆتایی سالانی شەستدا و دەوری گرنگی ئەم چەکە لەشەڕدا بۆ ڕژێمی عێراق دیاربوو ،هەر لەم لێکۆڵینەوەنەشدا دەردەکەوێت کە میسر لەدونیای عەرەبدا دەوری زۆر گرنگی بینیووە لەهاوکاری مەوادو تەکنیک و پسپۆڕدا،لەگەشە پێدان و بەرهەم هێناندا،عێراق لەسەرتای سالانی هەشتادا توانای ئەوەی هەبووە کەبە ڕێژەیەکی دیاری کراو گازی ئەعساب بەرهەم بهێنێت، ئەم بەرهەم هێنانە لە سەرەتاوە لەکۆمپانایایەک یان پرۆژەیەک بەناوی- الحازن بن الحيتم- و کە لە شاری مسەنا بووە کەبەبەشێکی گرنگی و تایبەتی پرۆژەکانی ئەوشارە پیشەسازیەی عێراق بووە،هەندێک سەرچاوەباسی ئەوەدەکەن کە ئەم کۆمەڵگاپیشەسازیە بەیەکێک لەگەورەتین کۆمپانیاکان دەنراوە لەدونیادا بۆ بەرهەم هێنانی چەکی کیمیاوی لەدونیادا،سەرجەم بەشەکان کەل و پەلەکانی و لەوڵاتانی دەرەوەو ڕۆژئاواوە هینراون لەلایەن بازرگان و کۆمپانیاکانەوە.

دەکرێت بەکارهێنانی ئەوگازانە لەلایەن ڕژێمی عێراقەوە لەجەنگدا بەم شێوەیە کورت بکەینەوە،نابێت ئەوەشمان لەیاد بچێت کە لە هەندێک لەدۆکومێنتەکانی سریەکانی تاقی کردنەوەی ئەم چەکانە باس لەوەدەکات کە بۆ چەندین جار ئەم چەکانە لەسەر گیراوو دیلەکان و زیندانیە سیاسیەکوردەکان تاقی کراوەتەوە:

ساڵی بەکارهێنان	**جۆری گازو ناوچەکە**
ساڵی 1980 و 1981	گازی ئەعساب لەکاتی جەنگی عێراق و ئێراندا ناوچەی ئەهواز
ساڵی 1982	گازی ئەعساب لەکاتی جەنگی عێراق و ئێراندا
ساڵی 1983	تاقی کردنەوەی گازی کیمیاوی لەسەر زیندانیەکوردەکان- بەکار هێنانی گازی مۆستەرد لە ناوچەی حاجی هۆمەران بەکارهێنانی گازی کیمیاوی لەناوچەی پێنجوین
ساڵی 1984 تاساڵی 1986	بەکار هێنانی گازی کیمیاوی لە دورگەکانی مەجنوون. گازی تابوون لەکاتی جەنگی عێراق و ئێراندا بۆیە کەم جار بەردەوام بەکار هێنانی ئەم گازانە لەبەرەکانی شەڕداو ئاشکرابوونی ئەم کارە لە نەتوەیەکگرتووەکان و ئاگادارکرنەوەی عێراق لەم بارەیەوە
ساڵی 1986 تا ساڵی 1987	کیمایاباران کردنی ناوچە کوردیە سنوریەکانی ئێران بە گازی تابوون و ئەعساب لەوانە سەردەشت،بانە،مەریوان،زەردە،و ناوچەشاخاویەکانی تر
ساڵی 1987 تا 1988	بەکار هێنانی بەشێوەیەکی فراوان گازەکیمیاویەکان(سارین، تابوون،گازی ئەعساب،سیانید) دژی دانیشتوانی کوردو دێهاتەکان (ناوچەکانی دۆڵی بالیسان،هەموو ناوچەکانی ئەنفالی یەک تا هەشت و دێهاتەکانی،لەناو ئەوانەشدا شاری هەڵەبجە.)

عێراق ئەو وڵاتەی کە سامانێکی گەورەی هەیەو،خەزنێکی زۆری نەوتی هەیەو لەوساڵانەدا ژمارەی دانیشتوانەکەی لە 18 ملوێنی تێپەڕنەدەکرد و ناردنە دەرەوەی نەوتی یەکجاربەرزبوو و سەروەت و سامانی یەکجار زۆر بوو ئەگەر لەبەرانبەر ژمارەی دانیشتوانەکەی بیپێوین و سەیری بکەین!

ڕژێمی بەعس باوەڕی بە مانەوە لەدەسەڵاتدا هەتا مردن هەبوو،بۆ ئەمەش پێویستی بە باشترین سوپاو نوێترین چەک هەبوو بۆ خۆپاراستن لەبەرانبەر هەموو دوژمنێکی دەرەکی و ناوەکیدا،لەزۆر دۆکومێنتدا دەردەکەوێت کە سوپاو هێزە تایبەتیەکانی عێراق لە وڵاتانی ئەڵمانیاو فەرەنساو ڕوسیاو ئەوروپاو ڕۆژهەڵات بارهێنراون و ئامادەکراون،لەدۆکومێنتەکاندا ئەوە دەردەکەوێت کە لەکاتی بۆمباباران و کیمیابارانی ناوچەیەکی کوردستاندا فرۆکەوانەکان فەرەنسی بوون وفرۆکە میراجەکانی عێراقیان لێخوڕیوەو فڕۆکەوانە عێراقەکانیان بەڕێوەبردووە لەکاتی هەڵمەتەکاندا،عێراق بۆ خۆ ئامادەکردن و بردنەوەی شەڕو هێشتنەوەی دەسەڵات لەدەستی ڕژێمی بەعسدا تۆڕێکی فراوان لە بازرگان و کۆمپانیاو وڵات ودەسەڵاتدارانی وڵاتانی لەپشتەوە بووە.وڵاتێک کە توانای ناوخۆیی بۆ بەرهەم هێنانی خۆماڵی زۆر نزمبووە،یەکێک لە گەورەترین کۆمەڵگای پیشەسازی بەرهەم هێنانی چەکی کیمیاوی و بایۆلۆژی هەبووە لە دونیادا لە ساڵانی هەشتادا.بازرگانەکانی چەکی کیمیاوی پارچەکانی پرۆژەکان و مادەکیمیاویەکانیان لە یابان و سنگاپورو ئەمریکاو ئەوروپاوە بەڕێگەی جۆراوجۆردا بەندەری ڕۆتەردام،ئەنتوێرپن،عەقەبە،ئیتالیاو ڕێگای ئاوی و وشکانی تورکیاوە گەیاندۆتە عێراق.

لەناو ئەو وڵات و کۆمپانیایانەی بازرگانیان کردوە دەتوانین چەند کاتیگۆریەک جیابکەینەوە،وڵاتانی عەرەبی و بەرژەوەندی سیاسیان لە مانەوەی ڕژێمی بەعس و بەرگری لێکردنی لەپای یەکێتی عەرەبی و پارێزگاری لە دەرگای ڕۆژهەڵاتی دونیای عەرەبدا،لەبەرانبەر هێرشی دەوڵەتی ئێران و ئیسلام گەرای شیعیدا،ئەمە لە قۆناغی یەکەمدا بۆ هەندێک لە وڵاتانی ڕۆژئاواو ئەمریکاشداڕاست دەردەچێت ئەوان لەقۆناغی یەکەمدا هەتا لە بەرانبەر ڕاستیەکانی بەکار هێنانی چەکەکۆمەڵکوژەکانی عێراقدا لە نەتەوەیەکگرتووەکانادا چاووگوێچکەیان داخستووە،پۆست هڵتەرمانی هۆڵەندی ئەمریاکاناس و ئەمریکاژیاو لە کتێبە لەناوبانگەکەیدابەناوی(دۆزێکی بەغاز خنکێنراو،هەڵەبجەو کیمیاباران) ئەم دۆزە هەتا ژێری گۆمەکە سەیردەکات و ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە لەپای کام بەرژەوەندیدایە کە لەسەرەتای کیمیابارانی هەڵەبجەدا ئەمریکایەکان ودەزگای هەواڵگری سیناریۆی ئەوە بەڕێوەدەبەن کە گوایە هەڵەبجە لەلایەن ئێرانەوە کیمیابارانکراوە؟!.

ئەوڕاپۆرتانەی کە نەتەوە یەکگرتووەکان لەکاتی سەردانە جیاجیاکانیانادا لە پرۆسەی چەکداماڵینی عێراقدائامادەکراون و هەروەها ئەو لیستانەش کە عێراق داویێتی بە نەتەوە یەکگرتووەکان لەگەڵ نامەو دۆکومێنتەکانی گومرگی وڵاتانی ئەوروپی و بەشێکیش لەوزانیارایانەی کە کۆمپانایا ئەوروپیەکان داویانن بە وەزارەتی ناوخۆو پیشەسازی وێنەیەکی ناتەواو بەڵام کەمێک ڕوون دەدات بەدەستەوە لەسەر ئەو کۆمپانیایانە و ئەو مادانەی کەداویانە،دۆزی تاوانبارای هۆڵەندی فرانس ڤانئانارات ئەم وێنەیە ی کەمێک زیاتر ڕوونکردەوە،وەزارەتی داد زیاد لەدووساڵ و نیو لەسەر ئەم دۆزەو ئەم کۆمپانایانە و کەسایەتیەکان لێکۆڵینەوەیان کردووە من کەشانسی ئەوەم هەبوو لەکۆمیتەی بەداگاگەیاندنی فرانسدا کاربکەم لە زۆربەی دانیشتنەگرنگەکاندا بەشداربیم و مافی ئەوەشم هەبوو کەهەندێک لەدۆزەکان سەیربکەم و بخوێنمەوە، وگوێم لە زۆربەی شایەدو لێکۆڵەرەوەکانی وەک واڵتەر بێک و سەفیری ئەوکاتی هۆڵەنداو کەسانی تر گرتوو زۆربەی ئەوانەشم لای خۆم یاداشت کرد،هەموو ئەوانەو لەگەڵ ئەوانەشدا کتێب و لێکۆڵینەوەکەی ئارنۆڵد کراسکێنس بەناوی (هیچ پەشیمان نیم)،کە یەکێک لە باشترین لێکۆڵینەوەکانە لەسەر ڤان ئانرات و کۆمپانیاکان ئەو وێنەیەی کەباسم کرد زیاتر ڕوون کردەوە،بەڵام هێشتاش زۆر بەشی ونەو هەر بە وێنەیەکی ناتەواو دەمێنێتەوە،من لەسەر هەموو ئەو ڕاپۆرت و داتایانە ئەتوانم زانیاری و خشتەیەکی بەم جۆرە ببخەمەڕوو.

<u>**وڵاتی میسر**</u>: سەرجەم ئەم کەرەسانەی کە لەمیسرەوە چوون بەناوی(ئەبوزابل) کەڕەنگە کۆمپانیایەکی سەربەدەوڵەت بێت تۆمارکراوون.

جۆری مادەو کەرەسە	بڕ بە تەنی/ مەتری	کام گازی لێدروست دەکریت
PCL3	500	mustardgas and Sarin
TMP	700	Sarin
HF	225	Sarin
NaCn	200	Tabun
IP	300	Sarin
KHF2	200	Sarin
KF	275	-

ولاتی هند: سەرجەم ئەم کەرەسانەی کە لەهندەوە چوون بەناوی(ئێکسۆمێت پلاستک) کەڕەنگە کۆمپانیابێت تۆمارکراوون.

کام گازی لێدروست دەکریت	بڕ بە تەنی/مەتری	جۆری مادەو کەرەسە
mustardgas and Sarin	300	PCL3
Tabun	250	POCL3
Tabun	50	NaCn
VX	192	Chloro ethanol
VX	250	P2S5
mustardgas and Sarin	1000	SOCL2
Sarin	1	Cyclo-hexanol
Tabun	300	DMA-HCL

دوبەی/سنگاپور: ئەمە کۆمپانیایەکە کە لەودوولاتە کاری کردووە بە ناوی(کیم الخلیج) و ئەم مادانەی داوە بە عێراق:

کام گازی لێدروست دەکریت	بڕ بە تەنی/مەتری	جۆری مادەو کەرەسە
VX	200	Di-isopropylamine
mustardgas and Sarin	950	SOCL2
mustardgas and Sarin	3300	PCL3
Sarin	1,5	HF
VX or Sarin	15	Morpholine
VX or Sarin	48	Triethylamin

وڵاتانی ئەوروپی:

ئەڵمانیا		
POCL3	30	precursor Tabun
POCL3	10	precursor Tabun
O-Chlorobenzaldehyde	10	precursor CS
TDG	25	precursor Mustard
TDG	50	precursor Mustard
O-Chlorobenzaldehyde	50	precursor CS
EtO	39	precursor VX
i-isopropylamine	50	precursor VX
PCL3	5,12	precursor Mustard and Sarin
TMP	15	precursor Sarin
TMP	15	precursor Sarin
TMP	15	precursor Sarin
. POCL3	10,26	precursor Tabun
POCL3	13,68	precursor Tabun
POCL3	3,04	precursor Tabun
NaCN	20	precursor Tabun
NaCN	16	precursor Tabun
KHF2	20	precursor Sarin
NaF	20	chemical precursor
NaF	22,5	chemical precursor
NaF	20	chemical precursor
NaF	2	chemical precursor
NaF	17,6	chemical precursor
Cyclohexanol	50	precursor Sarin
Cyclohexanol	100	precursor Sarin
PCL3	32	precursor mustardgas and Sarin

chemical precursor	52,8	NaF
chemical precursor	54	NaF
precursor Sarin	38	KHF2
precursor Tabun	60	DMA-HCL
production production facilities and production production production now: Tegula AG, Switzerland lab	*facilities equipment facilities production equipment equipment production equipment production equipment Lab equipment equipment production equipment production equipment*	*Herberger Bau Karl Kolb Ludwig Hammer Ceilcote Klockner Industrie Lenhardt Schott Glass Lewa Hebert Martin Merkel Lab Consult Schwender K.G.*

وڵاتی لوکسمبۆرگ

=Frans van Anraat		Oriac Int.
precursor mustardgas, bought from Alcolac, see USA	650	TDG

وڵاتی هۆڵەندا

precursor mustardgas	50	TDG
precursor mustardgas	250	TDG
precursor mustardgas	100	TDG
precursor mustardgas	500	TDG
precursor mustardgas (suspected)	500	TDG
precursor mustardgas and Sarin	50	SOCL2
precursor mustardgas and Sarin	100	SOCL2
precursor mustardgas and Sarin	250	SOCL2
precursor Sarin	20	TMP
precursor Sarin (suspected)	500	TMP
precursor Tabun	100	DMA-HCL
precursor Tabun	100	DMA-HCL
precursor Tabun (suspected)	10	DMA-HCL
precursor Tabun (suspected)	100	DMA-HCL

precursor Tabun	**100**	**NaCn**
precursor Tabun	**500**	**NaCn**
precursor Sarin	**100**	**IP**
precursor Sarin	**150**	**IP**
precursor Sarin	**100**	**KHF2**
precursor CS (suspected)	**7**	**O-Chlorobenzaldehyde**
precursor CS	**14,4**	**Malononitril**
precursor mustardgas	**500**	**TDG**
precursor mustardgas and Sarin	**100**	**SOCL2**
precursor mustardgas and Sarin	**750**	**SOCL2**
precursor mustardgas and Sarin	**1000**	**SOCL2**
precursor mustardgas and Sarin	**-**	**SOCL2**
precursor Sarin	**5**	**HF**
precursor Sarin	**150**	**IP**
precursor Sarin	**100**	**KHF2**
precursor Sarin	**20**	**KHF2**
precursor CS (suspected)	**-**	**O-Chlorobenzaldehyde**
	600	**KI+CH2CL2+Chloramin T**
	600	**CH2CL2**
out of business/location unconfirmed.	*production equipment* *production equipment*	*Philips Export* *Euromac*
		ولاتی سپانیا
		SPAIN
out of business/location unconfirmed	*production equipment*	*I.T.E.*
		ولاتی سویسرا
precursor mustardgas (suspected)	**-**	**TDG**

3-hydroxy methyl	**0,6**	
ئەو مادانەی کە فرانس ڤان ئانرات کڕیونی لەڕێگەو بە هۆی کۆمپانیا سویسریەکانەوە		
PCL3	**50**	**precursor mustardgas and Sarin**
TMP	**100**	**precursor Sarin**
TMP	**56**	**precursor Sarin**
POCL3	**130**	**precursor Tabun**
POCL3	**250**	**precursor Tabun**
POCL3	**250**	**precursor Tabun**
HF	**200**	**precursor Sarin**
Dimethylamin	**5**	**precursor Tabun**
TDG	**400**	**precursor mustardgas**
TDG	**350**	**precursor mustardgas**
DMMP	**5**	**precursor Sarin**
Georg Fischer *Sulzer* *Frans van Anraat*	*production equipment* *equipment* *production equipment*	*production*
ولاتی بەریتانیا		
Sigma		**out of business/location unconfirmed**
Lab. Chemicals	**-**	**-**
BDH		lab equipment
ولاتەیەکگرتوەکانی ئەمریکا		
Alcolac		
TDG		**by Frans van Anraat**
Al Haddad		
DMMP		**precursor Sarin (suspected)**

	-	**unknown chemical**
unconfirmed.	*lab equipment*	*Lummus*

ئەم زانیاریانەی سەرەوە لەتی شکاوی ئەو ئاوێنانەن،کەپڕن لە زانیاری وورد و تۆڕێکی نەهێنی و شەیتانی بەیەکەوەیان ئەبەستێت،ئەو تۆڕە تێکەڵ بە دەزولە خوێنەکانی قوربانیەکان دەبێت،پتر لە 180.000 قوربانی،ئەم چەکە کوشندەیە هەرئەوەنەبوو خەڵک لەناوبەرێت،وەک هێڵتەرمان لەکتێبەکەیدا باسی کردووە تۆقاندن و شکاندنی عەزمی خەڵک و خۆبەدەستەوەدانیان بووە بە سەربازو جاشەکان و ئەوانیش لەبیابانە دوورەدەستەکاندا گووم ناوو سەرنەگونیان کردوون،سەرجەمی ژینگەی وڵاتێک پیس بووە ئاوی ژێرزەویەکەشی پاک نیە،کانیاوەکانی وێرانەو هەزاران بریندارو نەخۆش بەدەست برینەکانیانەوە دەناڵێنن،منداڵانی ئەم ناوچانە ناساغ و نەخۆشن،ژنان سەرەتانیان زیاترە لەناوچەکانی تر،باری دەرونی ئەوانەی کا تێدانەچوون دەتوانرێت حسابی قوربانیان بۆ بکرێت،پرۆفیسۆر ئا.ئەندریکس،کە یەکێکە لەوانەی یەکەم کەسە کەچۆتە هەڵەبجە دوای کیمیابارانی و خاک و خۆڵی هەڵەبجەو قژی منداڵانی تێداچوو،پارچە قومبەلەو،،،لەتاقیگەی ماڵەکەیدان و خۆی زۆريك لەوقوربانیانەی دواتر لەشاری خێنتی بەلجیکا تیمارکردووە،کەساڵێک لەمەوبەر سەردانم کردوو نزیکەی 4 کاتژمێر گفتوگۆمان کرد ئاوا باسی ئایندەی قوربانی و بیمارەکانی بۆ کردم،ئەوانەی ڕاستەوخۆو هەمان چرکە دەمرن بەختەوەرترن لەوانەی بەم نەخۆشیە بێ دەرمانەوە بە زەلیلی ژیان دەبەنەسەر!

کەسانێک کە ڕنگەسەریان لەهیچ لەوزانیاریانە دەرنەچووبێت وەنەیان توانیبێت سەر لە ئەلف و بێی کیمیاو تەکنیک دەربکەن و خۆیان وەک پێغەمبەرێکی بەدەسەڵات لەکوێرەدێیە دورەدەستەکانی کوردستان، و لەپاڵ شاخ و بن درەخت و پەنا قایمەکاند کە لە فڕۆکە و تۆپباران وچەکە تەقلیدیەکان ڕاهاتبوون و پێیان وانەبوو بایەک بێت وهەمووببنە قوربانی بۆگەنی سیرو سێوەکانی وڵاتی ڤانکۆخ،تەکنۆلۆجیای ڕۆژئاواو قازانج پەرستی بازرگان و خاوەن سەرمایەکان،لەبەرانبەر ئەم تاوانەدا چ ماف و قەرەبوو کردنەوەیەکی مادی و مەعنەوی دەیانگرێتەوە،هێڵتەرمان لە گفتوگۆیەکدا لەگۆڤاری میکیاڤیلیستەکاندا دەڵێت وڵاتەنی ڕۆژئاوا هاوتاوانن یان دەستیان هەیە لە جینۆسایدی خەڵکی کوردستاندا،هەربۆیەش ئەرکی ئەخلاقی و ئینسانیان هەیە لەبەرانبەر قوربانیەکان وخەڵکی کوردستاندا،من تەنها زیادەیەک لەسەر بنەمای ئەومشتە زانیاریە دەخەمە سەر خەرمانی زانیاریەکانی تر، بەعس و دەوڵەتی عێراق دەمێک بوو پلانی لەناوبردنی خەڵکی کوردستانیان هەبوو و لەهیچ شەڕو نارەزایەتیەکدا دژ بەم ڕژێمانە،هیچ کات جیاوازی نێوان کەسی مەدەنی وهێزی چەکدارایان نەکردووە،نەک هەرئەوە ژینگەو سەروەت و ئاژەڵی کوردستانیش لەم ژیان کوژیە بێبەش نەبوون.لەکاتی کیمیاباراندا شایەدەکان باسدەکەن کۆترو چۆلەکەکان پێش مرۆڤەکان لەفرین دەکەوتن و گیانیان لەدەست

دەدا،کۆمەڵکوژی و جینۆسایدی خەڵک و خاک و ژیان لەکوردستاندا هەرگیز بە بێ هاوکاری کۆمپانیاو بازرگانەکان و تەکنۆلۆژیای وڵاتانی ڕۆژئاوا ئیماکانی نەبوو و خەسارەتی گیانی و ماڵیش قەت بە پشت بەستن بەچەکە تەقلیدیەکان نەدەگەیشتە 1% ئەمزیانانە.

---

*سەعدوڵا فەتحی: یەکێک لە بەرپرسانی دەزگای بەرهەم هێنانەکەنی چەکە بەکۆمەڵ کوژەکانی عێراق بووە.

** سیۆرغی: شەریکەیەکی ڕوکەش بووە کە بۆ شاردنەوەی ناوی کۆمپانیای بەرهەم هێنانی پیشەسازی و پیشەسازی جەنگی بووە.

سەرچاوەکان:

1–ساڵنامەی ئەنفالستان.

2– ساڵنامەی هەشتاوهەشت ژمارەکانی(4و5، 6و7)

3–جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەی ناودەوڵەتیدا–د.مارف عومەر گوڵ.

4–وەرگێڕدراوی دەقی بڕیارەکانی دادگای لاهای لەدۆزی تاوانبار فرانس ڤان ئانارتدا

http://www.nawandihalabja.com/ku/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=5&id=14&Itemid=26

–Nederland en de Chemische wapens van Irak—Campagine tegen wapenhandel4

http://www.stopwapenhandel.org/publicaties/boekenbrochures/Irakrapport.pdf

–Geen cent spijt –Arnold Karskens5

–Revu–Nr.516

–Iraq's en crime of genocide –Human rights watch/middle east7

– De Telgraaf Donderdag 10–mei–2007 (Van Anraat 17 jaar cel)8

–Trouw–62ste Jaargang nr.183069

–Rechtbank's– Gravenhage Sector srafrecht Prcers–verbaal trechtzitting10

–Wikipedia ––http://nl.wikipedia.org/wiki/Genocide11

–Mediacl Experiences of Iraq's Chemical warfare –A.Foroutan21